

Fővárosi örjárat XX.

Fekete Gábor

Kerület — inkognitóban

Miből derül ki azonnyomban, hogy valaki nem ismeri a főváros XVI. kerületét? Abból, hogy ha megkérjük, mi jut eszébe a kerület részéről, tüstént típusválaszokat ad:

Cinkotáról — a nagyicce.

Mátyásföldről — az Ikarus-gyár.

Sashalomról — hogy Gellérthegy-magasságban fekszik.

Árpádföldről — a kertnegyed.

Rákosszentmihályról — a Körvasútsor, a Szilas- és Rákos-patak.

Ezenkívül — a gödöllői HÉV.

S mert nem kevés — a kerületen kívül élő és dolgozó — budapesti lakos akad, aki más, tartalmasabb válaszokon összeráncolt homlokkal töprengene, kíséreljük meg felfedni előttük a kerület inkognitóját. Előjáróban csak annyit, hogy a XVI. kerület 62 ezer ember szűkebb hazája, a népsűrűség a budapesti átlagnak alig a fele. Őt hajdani községének összevonásával 1950-ben csatlakozott a fővároshoz, amelynek ma ötödik legnagyobb kiterjedésű kerülete. A lakosság egyharmada fizikai munkás, másik harmada iskolás- és kisgyermek. A nyugdíjasok száma megközelíti a kilenc és félezret. A lakásállománynak éppen a fele komfort nélküli, egyszobás.

Török, tatár, hajdú

Cinkota legrégebb emléke nem Mátyás király látogatásához fűződik, hanem egy véres csatához. Épp az idén lesz ezer éve annak, hogy lezajlott, mégpedig Salamon király, valamint Árpád-házi László és Géza hercegek között, az akkor inkább pusztaságnak beillő vidéken. (A cinkotai Nagyicce fogadó egyébként valóban állt ezen a környéken, méghozzá Mátyás vadaskertjének útjában, s tekintve, hogy az igazságos király és a kántor, illetve a plébános találkozásáról körülbelül 70 féle formában maradt fenn a szájhagyomány, fogadjuk el az anekdotát és színhelyét.)

Mellesleg IV. Béla nevéhez is fűző-

dik „Scyngata” területe, ő adományozta domonkosrendi apácáknak. A XVI. század közepén a török adókönyvek tanúsága szerint mintegy száz lakos lakta a települést. Aztán az adókönyveknek jó időre nyoma vész, biztos jeleként az adófizetők eltűnésének; erről sorrendben a 15 éves háború tatár segédcsapatai, a XVII. század elején a kóbor hajdúk, majd a Buda alól menekülő török csapatok gondoskodnak. Cinkota 1700 táján népesedik meg újra, nem kis részben szlovák és német ajkú telepesek jóvoltából. A meglehetősen forgalmas évszázadok után jó szerencse, no meg a helybeliek fejlett közegészségügyi érzéke segíti hozzá a települést a fennmaradáshoz: 1739-ben a környék összes falujában ámokfutást rendez a pestis, Cinkotára azonban nem jut be a szörnyű vendég. A krónikások szerint a falu határán vont kordont nagyon szigorúan veték a cinkotaiak, s még a kisdedek is csak úgy részesültek kereszttségben, hogy a keresztzsülöknek a távolból kellett figyelniök, amint a lelkész — tisztessé messziségből — locsolja a gyerekre a szenteltvizet. 1848-ban a falu jobbágynak e kezdő szavakkal adják tudtára minden hűbéri terhektől való felmentésüket: „Cinkota helység becsületes lakosi!”

Még néhány szót e mini-történelemből. A XIX. század vége felé jól művelt földek, rendezett utcákkal ellátott községi belterület, a budapesti piacolásra természetett zöldbab, uborka, burgonya, dinnye, néhány takács, bogárnár és kerékgyártó képviselik Cinkotát. Aztán Beniczky, a település földbirtokosa eladósodik, parcellázással kíván enyhíteni anyagi gondjain. A parcellázások helyén születik meg Sashalom és Mátyásföld. 1888-ban nyílik meg a HÉV első vonala a Keleti pályaudvar és Cinkota között.

Egyszóval — sok egyéb között — ez is belefér a cinkotai Nagyiccébe. Ádám József tanácselnököt kérjük, jellemezne egy mondatban a mai Cinkotát.

— A leginkább elüt a másik négy nelységtől, mezőgazdasági jellegű, nemzetiségek lakta terület — mondja.

Rákosszentmihály múltja már kissé „odább” kezdődik. Legalábbis ezt jelzik az errefelé talált kőkorszakbeli csiszolt kőeszközök, nyílscsúcsok. Maga a Rákos elnevezés vitatott, feltehetően a 40 kilométeren át vonuló patak rákjairól kapta. „Scentmichal” — ahogyan a korabeli királyi okirat nevezi —, a XV. században itt élő Szentmihályi családról kapta nevét. (Valószínűleg ezért is őrizhette meg teljes nevét a kerületre, ellentétben például Pest-erzsébettel, Pestlőrincel.) A település sem maradt mentes a töröktől, a tatártól, az éhínségtől, az elnépteledéstől, a történelem cinkotai szinten ismételte magát itt is. Egy ugrás 1900-ba: Pusztaszentmihály elválik Csömörtől, és telepei egyesülése révén 703 lakóházból álló önálló községgé, Rákosszentmihállyá alakul. 1918: a gyerekek 80 százaléka meztláb kénytelen iskolába járni. 1938: a község 17 közkútjából csupán négynek a vize nem fertőzött. Aztán egy könnyen megjegyezhető dátum 1945-ből: január 1-én értek ide a szovjet csapatok.

A tanácselnök:

— A legsűrűbben lakott kerületre szűnk, 31 ezer lakossal. A mi „munkásvárosunk”, a kelleténél több kommunális problémával.

A barakkvárostól a villatelepig

Egy Lipcsében készült korabeli térképen — vagy másfél évszázaddal ezelőtt — a környék már Sashalomdom néven jegyzetett be. A Cinkotáról levált, s 1923-ban önállósult nagyközség parcelláinak első vásárlói kispénzü munkások, vasutasok, postások, iparosok voltak. A helység a századforduló táján épült be. Az építéstörténet bizonyára feljegyzi, hogy egy merész ember az akkor nálunk még újdonságszámba menő cementből építtetett itt magának házat. Az elől-

jároság életveszélyesnek minősítette az építményt, megtagadta a lakhatási engedélyt, s csak négy év elteltével oldotta fel a beköltözési tilalmat, elismerve a cement minden jó tulajdonságát.

Sashalom nem jó levegőjének köszönhette rendkívül gyors benépesedését, hanem hírhedt barakkvárosának. Trianon után az elcsatolt területekről sok volt a menekülő, ezrével találtak a község peremén levő katonai hadifogoly tábor épületeiben szállást. Egy részük telket vásárolt és építkezni kezdett, más részük az időközben állami lakótelepnek nyilvánított barakkokban maradt. A 20-as évek végére a barakkváros „hírneve” felnőtt a Mária-Valériáéhoz. A favázás épületekben, ahol két deszkafal között hamu szolgált szigetelőanyagként, három és félezren éltek 771 „szobában”. Közülük kétezer volt a munkanélküli, az ellátatlan, s számuk a gyakori öngyilkosságok ellenére sem csökkent; a Budapestről bármi okból kitoloncolt lakosokat Sashalom határában, az erdőszélen rakta le a tolonckocsi. Szervezett munkásoknak és kétes elemeknek egyaránt otthonául szolgáltak a barakkok, s ez elég volt ahhoz, hogy a községi polgárok valamiféle messziről elkerülendő gettónak nyilvánítsák a környéket.

Mellesleg a barakkokon kívüli Sashalomnak sem volt sok oka dicsekvésre. 1930-ban a csaknem kétezer lakóházból mindössze négynek volt vízvezetéke, s még 900-nak sem villanyvilágítása. A II. világháború néhány mozzanatát is hadd idézzük fel: a házakhoz tartozó kertekből a krumpli számuzta a virágokat, a Pesttel határos erdőt a lakosok teljesen kivágták és elfűtötték. Budapest közigazgatási határa és vámjaja Nagyiccénél volt, s mert a főváros vámot vetett ki élelmiszerre, terményre, az alkalmi csempészek tömegének útja a főútvonal helyett a sashalmi mellékutakon keresztül vezetett — könnyítve valamelyest a község közellátási gondjain.

Mátyásföldnek nincs történelmi múltja, a település 85 esztendő. Bölcsőjénél a dualisztikus ország földbirtokosai, gyárosai, bankárai, nagyvállalkozói, politikusai, katonatisztjei, főtisztviselői álltak. A múlt század végén belőlük alakult meg a helyi Nyaralótulajdonosok Egyesülete, amely pazar villatelep építésébe fogott. A vízvezetékekkel, villanyvilágítással ellátott nyaralók mellett vasúti megálló, széles, fásított, aszfaltozott utcák, parkerdő, heti egyszeri éjszakai színházi vonatjárat, emeletes vendégfogadó, klubház, süllyesztett teniszpálya, úszómedence, repülőtér, magas telekár — íme, Mátyásföld két világháború közötti jellemzői. Nem volt viszont sertésöl, marhaistálló, kocsmá, üzlet, gyár, munkáslakás. A nyaralótelep körül lassan azért mégiscsak kialakult az Új-Mátyásföld néven ismert település, miután a repülőtér, a haditermelés munkáskezeket követelt. 1943-ban megkezdődött az Ikarus-gyár építése is. A fel-szabadulás óta a nyaralótelep — arisztokratikus jellegének megszüntével — él tovább.

Árpádföld a legifjabb település az öt közül. Első házai a századfordulón épültek. Munkások, nyomdászok, vas-

A Mátyás király tér, háttérben a Corvin Mátyás híradástechnikai szakközépiskola épülete

Az Elektromos Mérőműszerek Gyárában

utasok, házmesterek húztak fel maguknak kis hétvégi lakokat, út, villany, iskola, bevásárlási lehetőség nélkül. A kis víkendházak fokozatosan állandó lakásokká váltak. A 30-as években egy Amerikát járt gazdag iparos 30 hold földet vásárolt meg tehenészet céljaira; még egy mai értelemben vett szolgáltató házat is építtetett, amit a hírhedt alispán, Endre László később leromboltatott. Az iparos a családi házak egész sorát építtette fel, számolva a háborús idők ingatlanforgalmának növekedésével. A lakosság száma azonban elsősorban 1965—1970 között nőtt meg ugrásszerűen, a sok üres telek jóvoltából.

— Közel is, távol is Budapest belvárosától, hat és félezer ember lakja ma a csendtől, nyugalomtól, kertektől, gyümölcsösöktől övezett igazi alvóvárost, oly sok urbanista vágyálmát — jegyzi meg a tanácselnök.

Bőviben az ellentmondásoknak

Csak töredékekben szóltunk az öt településről, mégis felfénylenek azok a gazdag színek, amelyekkel a XVI. kerület, minden inkognitója ellenére is hozzájárul Budapest helytörténeti képéhez. Barakk és arisztokrata klub persze már eltűnt, a kiegyenlítődség azonban — ha a múlthoz képest más keretek között is — még a jövő feladata.

Egy nutriatényészto nemrég épített csodálatos árpádföldi villája ott található a mérleg egyik serpenyőjében, a 2500 kerületi lakásigénylő — a másik serpenyőben. (Úgy 2500, hogy 1971—75 között 2000 családi ház épül fel a kerületben.) A közművesített Mátyásföld szomszédságában olykor még mindig lajtkocsi hordja az ivóvizet a kerület egyes pontjaira, a szennyezett kutak miatt. A Corvin Mátyás híradástechnikai szakközépiskola fővárosi relációban is a legmodernebb; ellenben Sashalmon a Thököly úti általános iskola megérett a lebontásra, életveszélyes állapota miatt. A pompás, 140 férőhelyes sashalmi Magyar—Szovjet Barátság tsz óvodája 8 milliót ér, ugyanakkor az idén is százakat kellett elutasítani az óvodai felvételeknél helyhiányában.

Az Ikarus-gyár évente hétmilliárd forint értéket produkál, de Rákosszentmihályon még négy utca vár villanyvilágításra. A kerületben a budapesti átlag felett van a mozilátogatók száma, de Árpádföldön, heti kétórai nyitvatartással, még mindig csak bibliobusz juttatja olvasnivalóhoz a lakosokat, közeli könyvtár, fiókkönyvtár hiányában. A sashalmi, Piac téri ABC áruház a nagyvárosi igényeket is kielégíti, de a kerületben egész négyzetkilométereken — például a mátyásföldi Petőfikertben, a szentmihályi György-telepen — nem találni egy élelmiszerboltot. A kerület 18 000 ingatlanának 90 százaléka magántulajdonban van, egész utcák fognak össze, ha társadalmi munkáról van szó; csak épp a házakon belül dül a békétlenség. Testvér és testvér, bérlő és tulajdonos, szülő és gyerek támad egymás ellen a tanácsnál, a bíróságon. Nem keltett különösebb meglepetést, amikor a tulajdon körüli áldatlan villongás ártatlan tanúja a közelmúltban egy Mózes-kosárban

Családi házak Árpádföldön

Az Ikarus-gyár főbejárata. Csígy László felvételei

Ez is a XVI. kerület

ABC áruház Sashalmon

alvó, s a tanácselnök hivatali szobájában hagyott gyermek volt.

Ezerarcú, heterogén kerület. Gazdag örökséggel és súlyos örökséggel. Kertvárosrész, virágzó kertekkel és elhanyagolt kertekkel.

Önerőből

A kerület példája megint csak ékesen bizonyítja, hogy ma még mennyivel erősebb a társadalmi munkára szólítás visszhangja egy családi házas utcában, mint egy utcányi lakosú lakóházban. Nem isteni csodával, hanem a családi házak 90 százalékos arányával magyarázható, hogy az egy főre jutó társadalmi munka értéke valamennyi budapesti kerület között itt a legmagasabb; összértéke rendszeresen az évi 6—7 millió forint körül mozog, nagyjából a lakosok, kisebbrészt az üzemek jóvoltából. A kerület 276 kilométernyi úthálózatából 1950-ben négy kilométernyi volt szilárd burkolatú, ma négyszer annyi. Nagy-Budapest első, nyolctantermes iskolája, fizetség nélküli tervezésben itt, a XVI. kerületben épült fel. Négyezer gyermeknek helyet adó nyári napközis tábor és 200 kilométernyi vízcsőhálózat, amelynek árkait közös erővel ásták meg és temették be a lakosok — mindez az öntevékeny, ellenérték nélkül végzett munka eredménye.

Rá is fér ez a munka a kerületre, ahol még a beépített területek is zöldövezeti, földszintes kategóriát képviselnek, s a fejlesztés irányát döntő mértékben a közművek hiánya, alacsony szintje határozza meg. Egyebek között a szennyvízcsatornák állapotát és mértékét a tanács aggasztónak minősíti, minden ötödik lakás nélküli a víz-öblítéses W. C.-t, gázzal pedig a lakosságnak csupán egy százaléka fűt. Egyik napról a másikra 200 kilométernyi burkolt járdára lenne szükség ahhoz, hogy a kerület utcáinak legalább egyik oldalán ne keljen bokáig porban, sárban gyalogolni. A kommunális adókból meg is tudnának valamennyit építeni, de nem találnak vállalkozót, kapacitást.

Szerencsére a közlekedéssel viszonylag elégedettek lehetnek a kerületiek. A HÉV immár elvesztette monopolhelyzetét. Tizenegy autóbuszjárat fosztotta meg tőle, s a nagy kiterjedésű területen a lakosok 85 százalékának legfeljebb 600 métert kell megtennie a tömegközlekedési eszközök megállóihoz. A kelet-nyugati metró a kerületi lakosok tízezreit segítette könnyebb közlekedéshez.

„Áttörésre” készen

Lakásépítés, gyermekintézmények, egészségügy — katonai szaknyelven szólva jelenleg e három stratégiai ponton próbál áttörést kieroszakolni a tanács, nem is minden eredmény nélkül. Ami az egészségügyet illeti, főként a közegészségügyet, közművesítést nélkül persze nehéz lesz fordulatot elérni; a kerület több részében a KÖJÁL-nak épp oly szigorúságot kell tanúsítania a szennyezett kutak, szippantókocsikkal kezelt emésztőgödörök miatt, mint a cinkotaiknak a pestis idején. Viszont már a múlté az a még 1950-ben is fennálló arány, amely sze-

rint egy kerületi körzeti orvosra éppen ötször annyi beteg jutott — az átlagosnál lényegesen nagyobb területen —, mint Budapesten. A fővároshoz csatolás után még hosszú évekig nem volt rendelőintézet a kerületben, a sashalmi, mátyásföldi járóbetegnek a VII. kerületi, Szövetség utcai rendelőbe kellett fáradniuk. Éppen most tíz éve épült fel a 29 munkahelyes, modern kerületi rendelő, s azóta bármennyire is kinőtte a betegforgalom — évente félmillióan keresik fel a szakrendelőket —, legalább nem kell a kezelésért, gyógyulásért megszíre menni. Tbc szűrőállomás és -gondozó, ideggondozó és hét gyógyszerár egészségügyi hálózatot. Az igazsághoz tartozik az is, hogy a gondozók és a körzeti orvosi munkahelyek egy része már alig felel meg a követelményeknek. A negyedik ötéves terv ezek átépítésének, modernizálásának jegyében zajlik.

A gyermekintézmények hiánya és állapota sok gondot okoz a kerületi vezetőknek. Tavaly hat bölcsőde 240 férőhelyére 360 apróságot vettek fel, és még így is jóval több mint ötszáz gyermeket kellett kizárni a bölcsődei ellátás áldásaiból: az összes igényjogosultak negyven százalékát! Bár hasonlóan kedvezőtlenek az arányok az óvodai felvételek terén, az ez évre tervezett három új óvoda 250 férőhelye számottevő javulást ígér. Az általános iskolák szempontjából a helyzet az ismert peremkerületi állapotokkal azonos. Ha az ötödik ötéves terv nem siet a kerület segítségére, az oktatómunkát szinte lehetetlenné tevő zsúfoltság a kétféle tanítás ellenére sem lesz elkerülhető. A napközis igényeket például már most sem képesek kielégíteni az iskolák — pedig a helyiségek kihasználtsága 250 százalékos!

A lakásfront már mozgásba lendült. Ez azért is figyelemre méltó, mert a kerületben a családi házak mindent elsőprő aránya miatt vajmi kevés a lehetőség bármiféle lakásgazdálkodásra. A jelenlegi tervidőszak által előirányzott, csaknem négyezer újonnan felépítendő lakás még akkor is nagyot lendít a mostani állapotokon, ha azokba nem csak kerületi lakosok költöznek. A mátyásföldi Margit utca—Arany János utca—Gizella utca által határolt részen, az épülő Centenárium ifjúsági lakótelep 1350 új családi otthonából 25 százalékos a kerületi igénylők részesedése. Hamarosan várható a Varga József utcai lakótelep építésének befejezése hatszáznál is több család részére. S ha nehezen is, többszöri halogatás után, de hozzálátnak a Jókai utcai Ikarus lakótelephez, amelyhez 1306 lakásos állami lakótelep csatlakozik. A tervek szerint a változatos, építészeti, esztétikailag, szerkezetileg újszerű lakótelep lesz egyúttal a kerület közigazgatási és kulturális centruma is, amire a rendkívül széttagolt városrészek nagy szüksége van. A Sashalom és Mátyásföld határán épülő városközpont a legutolsó hírek szerint az ötödik ötéves terv időszakában készül el s új arculatot ad majd Budapest kertnegyedének.

Remélhetőleg akkor már végképp semmi oka sem lesz a XVI. kerületnek arra, hogy — inkognitóban maradjon ...